

Adrian Uljasz

Uniwersytet Rzeszowski

auljasz@ur.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0003-3831-4585>

Edukacja historyczno-krajoznawcza na temat obcych kultur w powieściach Zbigniewa Nienackiego z cyklu Pan Samochodzik

Książki drukowane, film, nowe media

Abstrakt: Celem artykułu jest ocena — z punktu widzenia edukacji historyczno-krajoznawczej i kulturalnej — wartości czterech książek Zbigniewa Nienackiego *Pan Samochodzik i tajemnica tajemnic*, *Pan Samochodzik i Fantomas*, *Pierwsza przygoda Pana Samochodzika (Pozwolenie na przywóz lwa)*, *Pan Samochodzik i człowiek z UFO*. Autor bada też recepcję czytelnicką i filmową tych powieści, a także ich dostępność w postaci cyfrowej. Wyjaśnia te zagadnienia na podstawie kwerendy źródłowej (analizy twórczości Z. Nienackiego) oraz innych źródeł drukowanych i internetowych. Wstępne tezy sprawdzają się do poglądu o dużej wartości edukacyjnej utworów pisarza oraz ich stałym funkcjonowaniu w obiegu czytelnickim. Spostrzeżenia te mają potwierdzenie we wnioskach, zaprezentowanych w końcowej części artykułu.

Słowa kluczowe: Zbigniew Nienacki, literatura dla dzieci i młodzieży, edukacja historyczno-krajoznawcza, edukacja kulturalna

Celem artykułu jest ocena wartości wybranych powieści Zbigniewa Nienackiego dla edukacji historyczno-krajoznawczej i kulturalnej. Podjęto także zagadnienia recepcji czytelnickiej i filmowej oraz dostępności książek autora na nośnikach cyfrowych (w nowych mediach). Przez recepcję czytelnicką należy rozumieć odbiór czytelnicki analizowanych powieści. Badania nad recepcją filmową dotyczą adaptacji jednej z powieści i stosunku widzów do tej produkcji. Materiał źródłowy artykułu stanowią

utwory Z. Nienackiego, publikacje prasowe na temat jego twórczości i adaptacji filmowych, jak również źródła internetowe. Szczegółowy wykaz źródeł i opracowań przydatnych w badaniach znajduje się w przypisach i bibliografii załącznikowej.

Uwzględniono cztery książki Z. Nienackiego o podróżach zagranicznych Pana Samochodzika (Pana Tomasza): *Pan Samochodzik i tajemnica tajemnic*, *Pan Samochodzik i Fantomas*, *Pierwsza przygoda Pana Samochodzika (Pozwolenie na przywóz lwa)*, *Pan Samochodzik i człowiek z UFO*. Utwory omówiono w kolejności wyznaczonej odległością głównego miejsca akcji: Czech, Francji, Syberii i Mandżurii, Ameryki Południowej, od Polski. Po przedstawieniu efektów analizy wartości edukacyjnej danej powieści odniesiono się do jej oceny prasowej. W przypadku *Pana Samochodzika i tajemnicy tajemnic* podjęto także tematykę związaną z ekranizacją tej pozycji oraz oceną filmu w mediach i wśród widzów. W ostatniej części tekstu, przed podsumowaniem, autor skupił się na recepcji czytelniczej utworów Z. Nienackiego.

Przy omówieniu walorów edukacyjnych książek pisarza wskazano na to, jakiej tematyki dotyczą wiadomości przekazywane w toku narracji oraz w jaki sposób są one popularyzowane. W artykule znalazły się także znaczące elementy analizy literackiego przekazu edukacyjnego.

Zbigniew Nienacki (właśc. Zbigniew Nowicki, 1929—1994) pochodził z Łodzi, od lat 60. do śmierci mieszkał na Mazurach. W okresie 1959—1963 pracował jako dziennikarz w redakcjach czasopism, wydawanych w jego rodzinnym mieście. Dzięki dużej popularności swoich książek mógł zająć się tylko działalnością pisarską. Z. Nienacki osiągnął sukces jako autor powieści dla dzieci i młodzieży oraz dorosłych. Spośród jego utworów, adresowanych do odbiorcy dziecięco-młodzieżowego, największą poczytność zyskał cykl książek o Panu Samochodziku. Pisarz jest też autorem mało znanych sztuk teatralnych¹.

Powieści o Panu Samochodziku należą do klasyki polskiej literatury dla dzieci i młodzieży. Książki te dotąd cieszą się zainteresowaniem dziecięcych, młodzieżowych i dorosłych czytelników. Ich popularność wynika z żywej przygodowo-sensacyjnej fabuły, połączonej z edukacją historyczną i krajoznawczą — z przekazem wiedzy oraz wartości wychowawczych. Współcześnie powieści są dostępne zarówno w tradycyjnej postaci drukowanej, jak i w wersji cyfrowej.

W utworach omawianego cyklu Z. Nienacki popularyzował przede wszystkim ojczystą historię i geografię, szczególnie Mazur i Warmii oraz Pomorza. Pisał też

¹ K. Batora, *Nienacki Zbigniew 1929—1994*, w: *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik biobibliograficzny*, t. 6: *N—P*, red. J. Czachowska, A. Szałagan, Warszawa 1999, s. 56—59; R. Loth, *Nienacki Zbigniew*, w: *Słownik współczesnych pisarzy polskich*, seria 2, t. 2: *l—t*, red. J. Czachowska, Warszawa—Łódź 1978, s. 167—170.

m.in. o Podkarpaciu i Bieszczadach. W kilku pozycjach z tej serii przedstawił podróże zagraniczne tytułowego bohatera. Są to książki: *Pan Samochodzik i Fantomas* (pierwodruk — Łódź 1973), *Pan Samochodzik i tajemnica tajemnic* (pierwsze wydanie książkowe — Warszawa 1975), *Pan Samochodzik i człowiek z UFO* (najstarsza edycja — Warszawa 1985), *Pierwsza przygoda Pana Samochodzika* (pierwotny tytuł — *Pozwolenie na przywóz lwa*, najwcześniejsze wydanie — Warszawa 1961, pierwsza edycja pod nowym, chwytliwym tytułem — Olsztyn 1995)². Autor upowszechniał w nich wiedzę historyczną oraz krajoznawczą o obcych kulturach. Zasięg geograficzny fabuły jest bardzo szeroki: od bliskiej nam stolicy Czech — Pragi (*Pan Samochodzik i tajemnica tajemnic*), przez Francję (*Pan Samochodzik i Fantomas*), po tak odległe części świata, jak Syberia i Mandżuria (*Pierwsza przygoda Pana Samochodzika / Pozwolenie na przywóz lwa*) oraz Ameryka Południowa (*Pan Samochodzik i człowiek z UFO*).

Czytelnicy *Pana Samochodzika i tajemnicy tajemnic* podróżują wraz z bohaterem na Podkarpacie, w tym do Sanoka, a także w Bieszczady. Poznają skansen — Muzeum Budownictwa Ludowego w Sanoku. Odwiedzają również stolicę Czechosłowacji (współcześnie Czech) — Pragę³. Pisarz, prezentując przygody związane z wyjaśnianiem zagadki historycznej i zarazem sensacyjnej, opisał główną atrakcję turystyczną miasta — zamek Hradczany z katedrą św. Wita. Przedstawił sugestywną informację o dziejach i estetycznych walorach siedziby czeskich władców: „Od niepamiętnych czasów na skalistym odłogu nad Wełtawą wznosiła się warownia umocniona murami i wałami ziemnymi. Jako siedziba królów czeskich były Hradczany ciągle upiększane, przebudowywane, każdy z władców miał ambicje wznieść jakąś nową imponującą budowlę i świątynię. W ten sposób w ciągu wieków powstało mnóstwo budynków o nieprzeciętnej urodzie, które razem tworzą swoiste dzieło sztuki i stanowią świadectwo historii Czech”⁴. Podkreślił, że największe zasługi w rozbudowie Hradczan miał król Karol IV w XIV wieku. Plastycznie opisał katedrę św. Wita jako budowlę monumentalną i zarazem sprawiającą „wrażenie lekkości”⁵. Pisarz osadził część akcji na Złotej Uliczce i w jej okolicach. Pominął postać pisarza Franza Kafki, a za to skupił się na legendach o praskich alchemikach. Wyjaśnił, że wbrew legendzie na Złotej Uliczce nie mieszkali alchemicy. Brak informacji o Kafce i jego związkach z Pragą to słabość książki. Z. Nienacki wspominał o hotelu Paryż. Poświęcił dużo miejsca opisowi dawnej dzielnicy żydowskiej w Pradze, a szczególnie zabytkowemu żydowskiemu cmen-

² K. Batora, *Nienacki Zbigniew...*, s. 58.

³ Z. Nienacki, *Pan Samochodzik i tajemnica tajemnic*, Olsztyn 1983.

⁴ Ibidem, s. 184.

⁵ Ibidem, s. 187.

tarzowi. Podał wiadomość o jego lokalizacji przy uliczce U Starego Hrzbitova (Przy Starym Cmentarzu), nie precyzując, że adres cmentarza to ulica Szeroka. Przybliżył genezę żydowskiej dzielnicy Jozefov w Pradze. Napisał, że powstała ona w XVII wieku w miejscu żydowskiego getta, istniejącego od średniowiecza. Przywołał legendy, związane z praskimi Żydami. Wymienił z zamiłowaniem synagogi, które przetrwały II wojnę światową. Z przejściem przypomniał o zagładzie Żydów oraz barbarzyńskim stosunku okupanta do ich kultury. Na temat Niemców stwierdził: „Hitlerowcy [...] wszędzie, gdzie sięgała ich władza, niszczyli ślady żydowskiej kultury, [...] synagogi i cmentarze”⁶. Fragmenty powieści dotyczące kultury żydowskiej mają dużą wartość wychowawczą, Z. Nienacki upowszechnia w nich bowiem tolerancję etniczną. Opisy Hradczan, Złotej Uliczki i cmentarza są tak plastyczne, że bardziej zainteresowani odbiorcy najprawdopodobniej chętnie poszukują dodatkowych informacji o atrakcjach turystycznych miasta. Dawniej szukali ich w literaturze popularnonaukowej, a współcześnie robią to głównie w Internecie.

Tadeusz Szyma docenił walory rozrywkowo-edukacyjne powieści, pisząc w recenzji dla „Nowych Książek”: „Czytelnik uczy się [...] niejako mimo woli i niepostrzeżenia, a ponieważ logika rozwoju powieściowych wydarzeń wymaga operowania świeżo zyskanym materiałem poznawczym, ma również możliwość utrwalenia go w pamięci, a nawet samodzielnego posługiwania się nim w toku snucia własnych domysłów, niecierpliwie wybiegających ku ostatecznemu rozwiązaniu przemyślnie powikłanych komplikacji fabularnych”⁷. Recenzent oprócz pochwał wypowiedział uwagi krytyczne. Zarzucił pisarzowi tendencyjność w porównaniu „sposobu myślenia” Pana Tomasza i biznesmena z Austrii — Smitha. Znalazł w książce także nieliczne niezręczności logiczno-stylistyczne i gramatyczne⁸. Autor innej recenzji, mazurski publicysta Erwin Kruk, podobnie jak T. Szyma, pochwalił Z. Nienackiego za lekkość i zarazem skuteczność przekazu wiedzy⁹.

Powieść *Pan Samochodzik i tajemnica tajemnic* jest pozytywnie oceniana w literaturze krajoznawczej. W przewodniku po Czechach autorstwa Izabeli Krausovej-Žur można znaleźć obszerny cytat z utworu — znajduje się na początku rozdziału na temat Pragi. Autorka uzupełnia fragment stwierdzeniem: „Chyba już bardziej zachęcać do odwiedzenia stolicy Czech nie trzeba”¹⁰.

⁶ Ibidem, s. 157.

⁷ T. Szyma, *Współczesna przygoda*, „Nowe Książki” 1975, nr 14, s. 5.

⁸ Ibidem, s. 6.

⁹ E. Kruk, *Tak samo, lecz ciekawiej*, „Gazeta Olsztyńska” 1975, nr 184, s. 4.

¹⁰ I. Krausova-Žur, *Czechy. Gospoda pełna humoru. Przewodnik turystyczny*, Kraków 2003, s. 142—143.

Książka o częściowo zagranicznych przygodach Pana Samochodzika ma wersję filmową. Kazimierz Tarnas nakręcił na podstawie tej powieści film *Pan Samochodzik i praskie tajemnice* (1988)¹¹. Niestety w większości zrezygnował z popularyzacji wiedzy, czyli z konstytutywnego elementu wszystkich powieści z cyklu. Należy to uznać za adaptacyjne nadużycie. Reżyser stworzył film o mało zajmującej akcji. Odtwórca głównej roli, znany aktor Marek Wysocki, poniósł porażkę¹², w przeciwieństwie do legendarnego Pana Samochodzika z filmu Huberta Drapelli *Samochodzik i templariusze* z 1973 roku — którego zagrał Stanisław Mikulski¹³. Adaptacja nie spodobała się twórcy powieści. Mariusz Szylak relacjonował w popularnonaukowej książce o pisarzu: „Zbigniewowi Nienackiemu film zdecydowanie nie przypadł do gustu. Główne pretensje pisarza oscyływały wokół zbyt dużych, w jego odczuciu, odstępstw od literackiego oryginału. Nienacki wręcz obraził się na reżysera [...]”¹⁴. Piotr Łopuszański w innej popularyzatorskiej publikacji o Z. Nienackim trafnie stwierdził, że *Pan Samochodzik i praskie tajemnice* to nieudana wersja filmowa wartościowej książki¹⁵.

Film oceniło negatywnie także wielu widzów¹⁶. Świadczą o tym wypowiedzi publikowane na portalu Filmweb. Niektórzy internauci uznali adaptację za niezgodną z fabułą i duchem powieści, a nawet za żenującą. Jedna osoba zarzuciła reżyserowi, że dokonał profanacji pierwowzoru. W dyskusji oprócz bardzo krytycznych ocen wyrażono pochwalne opinie. Internauta podpisany P. Buchta wspomina, że po obejrzeniu filmu K. Tarnasa zapragnął poznać Pragę. Na forum filmu do grudnia 2021 roku wypowiedziało się 18 widzów, czyli niewiele. Przedstawione oceny są jednak reprezentatywne ze względu na ich zróżnicowanie: od bardzo negatywnych, poprzez umiarkowane krytyczne, po życzliwe¹⁷. Taka opinia autora artykułu to efekt analizy ilościowo-jakościowej, jaką przeprowadził, zapoznając się z wypowiedziami dostępnymi na portalu Filmweb.

¹¹ Zob. <https://filmpolski.pl/fp/index.php?film=122762> (dostęp: 14.06.2021).

¹² Zob. publikacje prasowe i inne popularyzatorskie o filmie K. Tarnasa: *O realizacji filmu Kazimierza Tarnasa Pan Samochodzik i praskie tajemnice*, zdjęcia R. Sumik, „Film” 1988, nr 12, s. 18—19 (sprawozdanie z planu filmowego); *Pan Samochodzik i praskie tajemnice*, oprac. W. Piątek, „Filmowy Serwis Prasowy” 1988, nr 16—17, s. 8—12 (omówienie filmu); M. Maniewski, *Golem z żarówką w głowie*, „Film” 1989, nr 6, s. 9 (recenzja); G. Pieńkowski, *Pan Samochodzik i praskie tajemnice*, w: *Leksykon polskich filmów fabularnych*, red. J. Słodowski, Warszawa 1997, s. 494—495.

¹³ <https://filmpolski.pl/fp/index.php?film=125306> (dostęp: 14.06.2021).

¹⁴ M. Szylak, *Zbigniew Nienacki. Życie i twórczość*, Olsztyn 2009, s. 173.

¹⁵ P. Łopuszański, *Pan Samochodzik i jego autor. O książkach Zbigniewa Nienackiego dla młodzieży*, Warszawa 2009, s. 328.

¹⁶ <https://www.filmweb.pl/film/Pan+Samochodzik+i+praskie+tajemnice-1988-8510/discussion> (dostęp: 14.06.2021) — dyskusja internautów na temat filmu *Pan Samochodzik i praskie tajemnice*.

¹⁷ Ibidem.

W odleglejszej niż Czechy części Europy toczy się akcja powieści *Pan Samochodzik i Fantomas*. Bohater przeżywa przygody we Francji. Pisarz popularyzuje zamki i miasta, głównie położone nad Loarą. Wymienia m.in. miasta Orlean, Tours i Angers, miasteczka Olivet i Amboise. Informuje o atrakcjach turystycznych, jak muzea i zabytkowe kościoły. Są to ogólnikowe wiadomości — zachęta dla czytelników do poszerzenia wiedzy za pomocą innych źródeł informacji. Autor opowiada o związkach króla Stanisława Leszczyńskiego z Francją. Przekazuje trafną informację o córce Leszczyńskiego — Marii jako królowej Francji, żonie Ludwika XV. Największą wartość edukacyjną mają wiadomości z historii sztuki na temat malarzy, głównie francuskich. Na końcu książki Z. Nienacki umieścił zbiór biogramów. Przekazał w nich wiedzę z dziedziny historii, historii sztuki oraz dziejów literatury. Są to noty np. o Joannie d'Arc, Katarzynie Medycejskiej, Marii Stuart, Kartezjuszu, Jeanie-Jacques'u Rousseau, Moliere, Honoré de Balzacu, Anatole'u Fransie, pisarzu Théophile'u Gautierze, malarzach: Paulu Cézannie, Marcu Chagallu, Salvadorze Dalim, Edgarze Degasie, Paulu Gauguinie, Claudzie Monecie, Michelangelu Merisim de Carvaggiu, Leonardzie da Vinci, Tycjanie, Peterze Paulu Rubensie, Pablo Picassie, Ilii Riepinie. W hasłach o malarzach wymienił tytuły wybranych obrazów, a w biogramach pisarzy — przykłady utworów literackich¹⁸. Autor umiejętnie połączył informacje biograficzne z elementami wiedzy o sztuce. Dzieci i młodzież mogą weryfikować wiadomości z not biograficznych poprzez lekturę opracowań popularyzatorskich, a dorośli po sięgnięciu do literatury popularnonaukowej i naukowej. W Internecie można łatwo znaleźć cyfrowe reprodukcje dzieł malarskich. Promocji światowej kultury popularnej dobrze służy nawiązanie przez Z. Nienackiego do powieści francuskich pisarzy — Marcela Allaina i Pierre'a Souvestre'a — o Fantomasie oraz przeróbek filmowych.

Autorzy publikacji prasowych oceniali powieść o Panu Samochodziku i Fantomasie jako rozrywkową lekturę o dużych walorach edukacyjnych, choć zauważyli w niej także słabości¹⁹. Henryk Panas docenił pisarza za twórcze wykorzystanie wzorów z tradycji światowej literatury przygodowej. Te wzory to motyw Fantomasa w literaturze oraz klasyczne powieści przygodowo-kryminalne. *Pan Samochodzik i Fantomas* spodobał się mu także jako kryminał dla młodzieży pozbawiony zabójstw i rozlewu krwi²⁰. Gertruda Skotnicka obawiała się, że pisarz może znużyć czytelników zbyt rozbudowanym przekazem edukacyjnym²¹. Biogramów faktycznie

¹⁸ Z. Nienacki, *Pan Samochodzik i Fantomas*, Łódź 2018, s. 284—293.

¹⁹ Zob. G. Skotnicka, „Kryminał” i dydaktyka, „Nowe Książki” 1973, nr 11, s. 36—37; H. Panas, *Fantomas i redivivus*, „Gazeta Olsztyńska” 1982, nr 119, s. 6. Zob. też J. Wil. [J. Wilmański], *Pan Samochodzik*, „Odgłosy” 1973, nr 16, s. 5.

²⁰ H. Panas, *Fantomas i redivivus...*, s. 6.

²¹ G. Skotnicka, „Kryminał” i dydaktyka..., s. 36—37.

jest dużo, zajmują prawie dziesięć stron. Dziecięcy, młodzieżowy i dorosły czytelnik nie zapamięta większości informacji. Noty są jednak tylko dodatkiem do powieści. Odbiorca nie musi czytać wszystkich w toku lektury. Może się zapoznać z hasłami dopiero po poznaniu fabuły.

We współczesnej beletrystyce pojawia się odniesienie do *Pana Samochodzika i Fantomasa*. Ewa Nowak wspomina książkę Z. Nienackiego w powieści *Lawenda w chodakach* (wydanie pierwsze — 2004). Jej bohaterowie wybierają się w podróż nad Loarę, zainspirowani fabułą autorstwa Z. Nienackiego. Pragną poznać miejscowości opisane przez pisarza²². E. Nowak tak pisze o osobach planujących wycieczkę: „Usiedli nad mapą i dogadali się bez problemu. Najbardziej chcieli poznać Ambois i Chenonceau. W końcu każde z nich było po lekturze *Pana Samochodzika*”²³. Jedną z powieściowych postaci opracowuje przed wyjazdem wykaz miejsc wartych poznania, wymienionych w *Panu Samochodziku i Fantomasie*²⁴.

Inna książka Z. Nienackiego — *Pierwsza przygoda Pana Samochodzika* — została dołączona do cyklu w 1995 roku przez wydawcę — Oficynę Wydawniczą Warmia z Olsztyna²⁵. Edycja z 1995 roku jest powtórzeniem tekstu powieści Z. Nienackiego z 1961 roku, zatytułowanej pierwotnie *Pozwolenie na przywóz lwa*²⁶. Pierwszy tom przygód Pana Tomasza — *Wyspa złoczyńców* — ukazał się w 1964 roku, a więc trzy lata po *Pozwoleniu na przywóz lwa*²⁷. Wydawca słusznie dołączył starą książkę do serii z uwagi na jej podobieństwo do koncepcji pisarza realizowanej w powieściach o Panu Samochodziku. Główny bohater jest zarazem narratorem i rozwiązuje zagadkę historyczną, choć jeszcze nie jeździ samochodem-amfibią. Trafne było także uzupełnienie przez wydawców cyklu o Panu Samochodziku nowymi edycjami książek pisarza: *Uroczysko* z 1957 roku i *Skarb Atanaryka* z 1960 roku²⁸, opartymi na analogicznej zasadzie fabularnej i narracyjnej, jak *Pozwolenie na przywóz lwa*. Z. Nienacki świadomie rozwinął i ożywił w opowieściach o Panu Samochodziku pomysł z trzech wcześniejszych książek.

²² E. Nowak, *Lawenda w chodakach*, Warszawa 2005, s. 195—198.

²³ Ibidem, s. 195.

²⁴ Ibidem, s. 198.

²⁵ Z. Nienacki, *Pierwsza przygoda Pana Samochodzika*, Olsztyn 1995.

²⁶ Zob. Z. Nienacki, *Pozwolenie na przywóz lwa*, Łódź 1990.

²⁷ K. Batora, *Nienacki Zbigniew...*, s. 57; R. Loth, *Nienacki Zbigniew...*, s. 168; S. Frycie, *Nienacki Zbigniew właśc. Z. Nowicki*, w: S. Frycie, M. Ziółkowska-Sobecka, *Leksykon literatury dla dzieci i młodzieży*, Piotrków Trybunalski 1999, s. 282; T.B.S. [T. Brzeska-Smerek], *Nienacki Zbigniew*, w: *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*, red. B. Tylicka, G. Leszczyński, Wrocław—Warszawa—Kraków 2002, s. 270; *Pan Samochodzik*, w: B. Tylicka, *Bohaterowie naszych książek. Przewodnik po literaturze dla dzieci i młodzieży*, Łódź 1999, s. 162.

²⁸ K. Batora, *Nienacki Zbigniew...*, s. 57; R. Loth, *Nienacki Zbigniew...*, s. 167.

Bohater-narrator *Pozwolenia na przywóz lwa* (*Pierwszej przygody Pana Samochodzika*) przeżywa przygody podczas podróży na Syberię i do Mandżurii. Autor odwołał się do osobistych doświadczeń z odbytego w 1958 roku wyjazdu w te tereny²⁹. Reportaż z tej wyprawy ogłosił w czasopiśmie „Odgłosy” wydawanym w Łodzi³⁰.

Pierwsza przygoda Pana Samochodzika (*Pozwolenie na przywóz lwa*) to powieść podróżniczo-historyczna z elementami edukacji kulturalnej. Narrator jest łódzkim dziennikarzem, podobnie jak Z. Nienacki w młodości. Wyjeżdża na Syberię, gdzie rozwiązuje zagadkę łączącą się z polskim zesłańcem z XVII wieku — szlachcicem Niceforem Jaxą Czernichowskim. Podaje wiele informacji o państewku Jaxa, założonym przez Czernichowskiego w XVII stuleciu nad Amurem. Przekazuje czytelnikom wiadomości o dziejach Syberii, głównie na temat nadamurskiej wioski Ałbazin. Bohater szuka w tej miejscowości śladów po Czernichowskim i państwie Jaxa. Z. Nienacki przypomina wojnę polsko-rosyjską z XVII wieku jako próbę polskiej ekspansji na terenie Rosji. Czytelnik znajdzie w książce także informacje geograficzne na temat Syberii, m.in. o Górach Jabłonowych i Stanowych, miastach Irkuck, Chabarowsk i Władywostok, rzekach Amur i Jenisej.

Wartość historyczno-krajoznawczą ma dosyć obszerny opis prawosławnego klasztoru ze świątynią — Ławry Troicko-Siergijewskiej, atrakcji turystycznej miasta Siergijew Posad w Rosji. Narrator sugestywnie ukazuje wnętrze cerkwi i przybliża atmosferę tego miejsca. Bardziej dociekliwi czytelnicy mogą weryfikować wiadomości przedstawione przez pisarza, sięgając do literatury o tematyce historycznej i geograficznej. Autor przekazuje je w tak interesujący sposób, że z pewnością zachęca do tego część odbiorców.

Edukacji czytelniczej dobrze służy włączenie w narrację elementów dziennika z podróży. Z. Nienacki relacjonuje w ten sposób powrót dziennikarza z Syberii do Polski. Młodzi odbiorcy uczą się lektury tej formy literackiej, względnie utrwalają jej znajomość. Taki jest cel pisarza. Dziennik narratora nie jest zachętą dla czytelników do prowadzenia notatek z własnych podróży, ewentualnie może nią być dla nielicznych odbiorców. Autor popularyzuje powieść Lwa Tołstoja *Wojna i pokój*. Narrator spaceruje po ulicy w Moskwie, przy której miała znajdować się posiadłość zamieszkała przez bohaterkę powieści — Nataszę Rostową. Z. Nienacki wymienia

²⁹ M. Szylak, *Zbigniew Nienacki...*, s. 50—51.

³⁰ Zob. Z. Nienacki, *Na tropie tajemniczego Ałbazina* (cz. 1), „Odgłosy” 1958, nr 40, s. 1, 8; Idem, *Na tropie tajemniczego Ałbazina* (cz. 2), „Odgłosy” 1958, nr 41, s. 3; Idem, *Na tropie tajemniczego Ałbazina* (cz. 3), „Odgłosy” 1958, nr 42, s. 8; Idem, *Na tropie tajemniczego Ałbazina* (cz. 4), „Odgłosy” 1958, nr 43, s. 8—9. Pod koniec 1958 roku Z. Nienacki udzielił wywiadu „Dziennikowi Łódzkiemu”. Opowiadał o podróży na Syberię i zapowiadał powieść o syberyjskiej tematyce. Zob. *Tajemnicze polskie państewko*, rozmawiał M.J. [M. Jagorzewski], „Dziennik Łódzki” 1958, nr 285, s. 6.

też innych wielkich rosyjskich pisarzy: Aleksandra Puszkina, Mikołaja Gogola i Antoniego Czechowa. Cytuje fragment dramatu Puszkina *Borys Godunow*. Za duży błąd trzeba jednak uznać brak informacji o miejscu i roku wydania przytoczonego polskiego przekładu tego dzieła³¹. W książce zabrakło też wzmianki o adaptacji *Borysa Godunowa* — operze Modesta Musorgskiego pod tym samym tytułem. Z. Nienacki podaje informację o mało znanym rosyjskim poecie, przyjacielu Puszkina — Sergiuszu Sobolewskim, dokumentując ją w autorskim przypisie. Warto podkreślić, że wprowadzenie do powieści nielicznych przypisów dolnych może przygotowywać młodzież do przyszłej lektury publikacji naukowych. Autor pisze też o związkach naszego wieszca narodowego — Adama Mickiewicza — z Moskwą, a ściślej o wizytach polskiego poety u S. Sobolewskiego w Moskwie. W ten sposób dobrze łączy przekaz wiedzy o literaturze obcej z upowszechnianiem ojczywego kanonu literackiego. Informuje czytelników, że Puszkina odczytał *Borysa Godunowa* po raz pierwszy na głos w domu Sobolewskiego.

W powieści są też elementy wiedzy z historii sztuki. Przykładowo, autor używa terminu „taszyzm”, kiedy opisuje krajobraz Syberii. W przypisie dolnym wyjaśnia to pojęcie z dziedziny malarstwa abstrakcyjnego. Tak samo tłumaczy wyrazy „monaster”, „ikonostas” i „absyda”.

Pozwolenie na wywóz lwa spotkało się z zainteresowaniem autorów recenzji, które zostały opublikowane w trzech polskich czasopismach o różnym profilu: w społeczno-kulturalnych „Odgłosach”, informacyjnym „Expressie Ilustrowanym” oraz literaturoznawczej „Literaturze Radzieckiej”. Popularyzatorka literatury dla dzieci i młodzieży Halina Skrobiszewska zwróciła uwagę w recenzji dla „Odgłosów” na fakt, że Z. Nienacki starał się przełamać w powieści schemat, zgodnie z którym losy Polaków na Syberii ukazywano wyłącznie w ujęciu martyrologicznym. Doceniła formę „pamiętnikarską” narracji jako sprzyjającą mocnemu skupieniu uwagi czytelnika na lekturze, utożsamieniu się z fabułą³². Taki sposób przedstawienia przez pisarza wydarzeń powieściowych jest trafny w utworze o tematyce podróżniczej. Poza tym dzięki niemu czytelnik może się bardziej utożsamić z bohaterem niż w przypadku, gdy autor pisze o głównej postaci w trzeciej osobie. Książka spodobała się także rosyjskiemu recenzentowi Sergiuszowi Łarinowi. Autor ten, podobnie jak H. Skrobiszewska, docenił nieschematyczny obraz Syberii. Napisał na łamach czasopisma „Literatura Radziecka”, że Z. Nienacki „Jakby na nowo przewertował wraz z czytelnikiem pewne karty historii Syberii i pomógł dostrzec [...] imponującą postać Polaka Nicefora Czernichowskiego [...]”³³. Bar-

³¹ Z. Nienacki, *Pierwsza przygoda Pana Samochodzika...*, s. 109.

³² H. Skrobiszewska, *Sybir Polaków — inaczej*, „Odgłosy” 1967, nr 37, s. 7, 11.

³³ S. Łarin, *Syberia odkryta na nowo*, „Literatura Radziecka” 1962, nr 5, s. 188.

dzo życzliwą recenzję opublikował Jerzy Wilmański w „Expressie Ilustrowanym” (Łódź). Według niego książkę można było polecić zarówno wyrafinowanym, jak i mało wyrobionym czytelnikom. Uwagę pierwszych przyciągały treści edukacyjne na równi z zagadką sensacyjno-kryminalną, a drugich tylko rozrywkowa część fabuły. J. Wilmański napisał o *Pozwoleniu na przywóz lwa*, że jest to „Sensacja w dobrym stylu”³⁴.

Czytelnicy *Pana Samochodzika i człowieka z UFO* przeżywają wraz z głównym bohaterem przygodę w Kolumbii, w Ameryce Południowej. Część akcji toczy się w stolicy kraju — Bogocie. Autor pisze o tamtejszym Muzeum Złota. Próbuje kształtować lub umacniać w odbiorcach niechęć do nietolerancji etnicznej i rasizmu. Ma temu służyć obraz Bogoty jako wielonarodowościowego i wielorasowego miasta. Wartością poznawczą cechuje się opis krajobrazu Kolumbii z perspektywy lotu ptaka i mapy kraju. Trafny zabieg edukacyjny stanowi połączenie opisu kolumbijskich pejzaży z przywołaniem kartograficznego źródła informacji. Może on dobrze oddziaływać na wyobraźnię młodych czytelników, kiedy oglądają mapy różnych krajów. Pisarz odmalowuje piórem także wygląd gór Sierra Nevada de Santa Marta. Prezentuje krajobraz pustynny, górski i właściwy dla dżungli. Charakter historyczno-krajoznawczy mają wiadomości o miasteczku San Agustín w Kolumbii oraz jego parku archeologicznym i zabytkach. Popularyzacja zabytków i muzeów zasługuje na uznanie, ponieważ ma wartość z punktu widzenia edukacji kulturalnej. Odbiorcy powieści powinni zainteresować się polskimi i zagranicznymi muzeami jako czytelnicy literatury popularnonaukowej, w tym krajoznawczej, względnie jako turyści. Autor pamiętał także o potrzebie wprowadzenia do narracji wiedzy o kulturze kolumbijskiej. Opisał tradycyjny strój męski. Przekazał wiadomości o posiłku — obiedzie, na który złożyły się miejscowe potrawy³⁵. Wzmianki te są jednak zbyt nieliczne jak na książkę o podróży do egzotycznego kraju. Wartość edukacyjna utworu byłaby znacznie większa, gdyby znalazło się w nim więcej takich opisów. Z. Nienacki wplata do powieści elementy historii sztuki przez przywołanie nazwisk malarzy: Rembrandta Harmenszoon van Rijna, Antona van Dycka, Vincenta van Gogha, Pietera Breughla starszego i Pietera Breughla młodszego³⁶. Upowszechnia również kulturę popularną. Czyni to, wprowadzając do powieści motyw UFO z utworów literackich i filmów z gatunku fantastyka, analogicznie jak wtedy, gdy nawiązuje do postaci Fantomasa w książce o podróży Pana Tomasza do Francji. Oprócz Kolumbii Z. Nienacki opisał w *Panu Samochodziku i człowieku z UFO* wyspę Puerto Rico, położoną w Ameryce Środkowej.

³⁴ J. Wilmański, *Sensacja w dobrym stylu*, „Express Ilustrowany” 1961, nr 182, s. 3.

³⁵ Z. Nienacki, *Pan Samochodzik i człowiek z UFO*, Olsztyn—Białystok 1987, passim.

³⁶ Ibidem, passim.

Popularna autorka powieści dla dzieci i młodzieży Ewa Nowacka ogłosiła w „Nowych Książkach” recenzję *Pana Samochodzika i człowieka z UFO*. Tekst ten był o wiele bardziej krytyczny niż oceny prasowe *Pozwolenia na przywóz lwa*, opracowane przez J. Wilmańskiego, H. Skrobiszewską czy S. Łarina. E. Nowacka podkreśliła: „Należy stwierdzić, iż kolejna pozycja z cyklu «Samochodzików» posiada wszystkie wady i zalety swoich poprzedniczek”³⁷. Pisarka uznała fabułę powieści o podróży Pana Tomasza do Kolumbii za przesadnie nieprawdopodobną i do tego nacechowaną „mętnawym mistycyzmem”. Odebrała książkę jako mało oryginalną w porównaniu z poprzednimi z cyklu. Przekonywała: „[...] określeń *Pana Samochodzika i człowieka z UFO* jako następną pozycję serialową, opowieść o Panu Tomaszu utrzymaną dokładnie w konwencji opowieści o Panu Tomaszu, wtórną w stosunku do pierwszych tomów serii, nieco pozbawioną wdzięku i świeżości, ale za to obciążoną metapsychozą i niemal mistycyzmem w wydaniu dla dziatwy starszej”³⁸.

Istotne zagadnienie to recepcja czterech powieści o zagranicznych podróżach Pana Samochodzika przez internautów. Na stronie internetowej poświęconej twórczości Z. Nienackiego (www.nienacki.art.pl) znacznie więcej jest materiałów na temat powieści o przygodach Pana Tomasza w kraju niż tych dotyczących zagranicznych wypraw bohatera³⁹. Wynika to z faktu, że w cyklu liczniejsze są książki, których akcja rozgrywa się w Polsce. Poza tym czytelników najbardziej interesują ojczyste dzieje i zabytki oraz walory turystyczno-krajoznawcze Mazur, Warmii czy Pomorza. Głównym celem autora była popularyzacja właśnie tych terenów, a zwłaszcza Pojezierza Mazurskiego.

Od 2007 roku w Internecie działa Forum Miłośników Pana Samochodzika (<https://pansamochodzik.net.pl/>). Można na nim znaleźć szczegółowe fora poświęcone konkretnym książkom z serii. O dużej poczytności *Pana Samochodzika i tajemnicy tajemnic* świadczy fakt, że w czasie przeprowadzania kwerendy — w drugiej połowie czerwca 2021 roku — najnowszy wpis na forum dotyczącym tej powieści pochodził z 13 czerwca tego roku. Czytelnicy wypowiadali się o książce także w marcu, kwietniu i maju 2021 roku, choć dyskusja na jej temat rozpoczęła się prawie dziesięć lat wcześniej. Najstarsza wypowiedź jest datowana na 2 kwietnia 2013 roku. Internauci dyskutują m.in. na temat „praskich przygód Pana Tomasza”. Dzielią się wzajemnie swym zainteresowaniem żydowskimi zabytkami z Pragi oraz innymi wątkami z powieści⁴⁰. Od lutego 2013 roku po-

³⁷ E. Nowacka, *Metammpsyoza na drugiej półkuli*. „Nowe Książki” 1985, nr 9, s. 65.

³⁸ Ibidem, s. 65—66.

³⁹ <https://www.nienacki.art.pl> (dostęp: 30.01.2020).

⁴⁰ <https://pansamochodzik.net.pl/> (dostęp: 16.06.2021).

jawiają się głosy na forum o *Panu Samochodzik i Fantomasie*. W trakcie kwerendy najnowszy wpis pochodził z 7 marca 2021 roku. Miłośnicy utworu badają inspiracje autora. Jedna z osób zamieściła na forum fotografie zamków nad Loarą, także tych przedstawionych przez pisarza, wraz z opisami. Inni internauci chętnie je oglądają i komentują. Uznają zestaw zdjęć za wartościowe „kompedium wiedzy na temat zamków w Dolinie Loary”⁴¹. Stosunkowo najmniej głosów pojawia się na forum o *Panu Samochodzik i człowieku z UFO*, ale najnowszy wpis był datowany na maj 2021 roku (stan z czerwca 2021 roku). Wśród wypowiedzi można znaleźć ocenę, że jest to najśłabsza książka z cyklu⁴². Z opinią tą z pewnością zgodziłaby się cytowana już E. Nowacka. Na internetowym Forum Miłośników Pana Samochodzika nie ma dyskusji o syberyjsko-mandżurskich przygodach bohatera. Najpewniej wynika to z faktu, że *Pierwsza przygoda Pana Samochodzika* stanowi jedną z najmniej znanych pozycji z serii jako dołączona do niej później.

Wiele informacji na temat odbioru czytelniczego książek Z. Nienackiego znajduje się na internetowych portalach czytelnicznych. Najbardziej reprezentatywny z nich to Lubimy Czytać. Jego użytkownicy doceniają powieść *Pan Samochodzik i tajemnica tajemnic* za literacki wizerunek Pragi i jej zabytków. Uważają, że pisarz bardzo skutecznie popularyzuje stolicę Czech. Książka jest według nich dobrą lekturą dla dzieci i dorosłych. W czerwcu 2021 roku publikacja miała aż 2014 ocen i 79 opinii. Najnowsze pochodziły z marca, kwietnia i maja 2021 roku⁴³. Dowodzi to, że opowieść o podkarpackich, bieszczadzkich i praskich przygodach Pana Tomasza stale ma czytelników. Wiele osób odniosło się także do *Pana Samochodzika i Fantomasa* (2148 ocen i 71 opinii). Przykładowo pewnej internautce spodobały się „[...] urokliwe okolice skąpanej w lipcowym słońcu Francji, zabytkowe miasteczka, przepiękne zamki nad Loarą [...]”⁴⁴. W trakcie kwerendy najnowsze wpisy na temat tej pozycji pochodziły z maja⁴⁵, czyli były całkiem aktualne, podobnie jak w przypadku wypowiedzi o *Panu Samochodzik i tajemnicy tajemnic*. Czytelnicy niżej oceniają *Pana Samochodzika i człowieka z UFO*. Jedna z opinii brzmi: „Najśłabsza z książek z serii, jaką czytałam. Historia mało wciągająca i przewidywalna [...]”⁴⁶. Ta powieść wzbudza znacznie mniejsze zainteresowanie niż pozostałe poświęcone

⁴¹ Ibidem.

⁴² Ibidem.

⁴³ <https://lubimyczytac.pl/ksiazka/9974/pan-samochodzik-i-tajemnica-tajemnic> (dostęp: 17.06.2021).

⁴⁴ <https://lubimyczytac.pl/ksiazka/9986/pan-samochodzik-i-fantomasa> (dostęp: 17.06.2021).

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ <https://lubimyczytac.pl/ksiazka/4850518/pan-samochodzik-i-czlowiek-z-ufo> (dostęp: 17.06.2021).

zagranicznym podróżom Pana Samochodzika. Dlatego do czerwca 2021 roku otrzymała tylko 33 oceny i 5 opinii. O ile dwa wcześniej wymienione tytuły miały łączne oceny 7 i ponad 7 punktów na możliwe 10, o tyle *Pan Samochodzik i człowiek z UFO* zyskał niższą notę — 6 punktów⁴⁷. Na portalu *Lubimy Czytać* można znaleźć krytyczne wypowiedzi o *Pierwszej przygodzie Pana Samochodzika*. Niektórzy odbiorcy nie byli w stanie dokończyć lektury, uznając książkę za sztucznie dołączoną do cyklu. Internauta podpisany *Sekstus Empiryk* przyznał: „Jak ja nie cierpię zabaw w tytułami książek i dopisywania ich na siłę do nieistniejących w momencie wydania cyklów”⁴⁸. Nie oznacza to, że nowe wydanie *Pozwolenia na przywóz lwa* nie znalazło zwolenników. Przeciwnie, są i tacy, którym podobają się opisy przyrody Syberii. Zainteresowanie wzbudzają też wiadomości historyczne. Książka jest mniej znana od *Pana Samochodzika i tajemnicy tajemnic* oraz *Pana Samochodzika i Fantomasa*. Do połowy czerwca 2021 roku dostała 723 oceny i 61 opinii. Łączna nota wynosiła 6,1 punktu, czyli niewiele więcej od *Pana Samochodzika i człowieka z UFO*⁴⁹.

Powieści o Panu Samochodziku, w tym na temat jego wyjazdów za granicę, wzbudzają także zainteresowanie internautów, wypowiadających się na innych polskich portalach czytelniczych: *Biblionetce*⁵⁰, *Na Kanapie*⁵¹, a także *Granice*⁵². Szczegółowa charakterystyka wypowiedzi i ocen czytelniczych z tych portali nie jest konieczna, przedstawiono bowiem wyniki analizy ilościowo-jakościowej przeprowadzonej na najpopularniejszym internetowym forum polskich miłośników literatury — *Lubimy Czytać*.

Książki z cyklu *Pan Samochodzik* są chętnie wypożyczane przez czytelników w polskich bibliotekach publicznych. Świadczą o tym efekty kwerendy, przeprowadzonej w międzybibliotecznej wyszukiwarce katalogowej na portalu *W Bibliotece*. W drugiej połowie czerwca 2021 roku każda z czterech powieści, których dotyczy artykuł, była wypożyczana⁵³. Podobne wyniki dają wrywkowe wyszukiwania, przeprowadzane w różnym czasie w katalogach komputerowych konkretnych bibliotek.

Powieści Z. Nienackiego funkcjonują w świecie nowych mediów nie tylko jako przedmiot internetowych dyskusji czytelników, lecz także jako cyfrowe audiobooki i e-booki. Na przykład w czerwcu 2021 roku można było kupić i pobrać m.in. audio-

⁴⁷ Ibidem. Zob. też przypisy 41—44.

⁴⁸ <https://lubimyczytac.pl/ksiazka/10054/pierwsza-przygoda-pana-samochodzika> (dostęp: 17.06.2021).

⁴⁹ Ibidem.

⁵⁰ <https://biblionetka.pl> (dostęp: 17.06.2021).

⁵¹ <https://nakanapie.pl> (dostęp: 17.06.2021).

⁵² <https://granice.pl> (dostęp: 17.06.2021).

⁵³ <https://w.bibliotece.pl> (dostęp: 17.06.2021).

booki z tekstem *Pana Samochodzika i Fantomasa* (do słuchania na smartfonie, tablecie, komputerze stacjonarnym lub laptopie)⁵⁴ oraz *Pana Samochodzika i człowieka z UFO*⁵⁵. W serwisie Tania Książka dostępny był do odpłatnego pobrania e-book — *Pan Samochodzik i tajemnica tajemnic*⁵⁶.

Z analizy materiału badawczego, w tym ilościowo-jakościowej, dokonanej na potrzeby artykułu wynika, że powieści Z. Nienackiego z cyklu *Pan Samochodzik* stale wzbudzają zainteresowanie czytelników. Wiele osób ceni je jako lekturę dającą oprócz rozrywki wiedzę o Polsce i świecie. Odbiorcy na tyle interesują się książkami pisarza, że chętnie dyskutują o nich w Internecie. Wyższe lub niższe oceny konkretnych tytułów świadczą o krytycznym odbiorze czytelnicznym. Dużej poczytności sprzyja dostępność książek również w postaci cyfrowej.

Opowieści o Panu Tomaszu oprócz zalet mają i słabe strony. Czasem wątki sensoryjno-przygodowe tak mocno przyciągają uwagę czytelnika, że osłabiają skuteczność przekazu edukacyjnego. Innym razem fabuła jest nadmiernie obciążona wiadomościami⁵⁷. Zwracano również uwagę na tendencyjność polityczną w duchu propagandy z czasów Polski Ludowej⁵⁸. Miłośnicy twórczości Zbigniewa Nienackiego cenią jednak te powieści za wartości ponadczasowe, a także jako odprężającą i kształcącą lekturę.

Bibliografia

- Batora K., *Nienacki Zbigniew 1929—1994*, w: *Współcześni polscy pisarze i badacze literatury. Słownik bibliograficzny*, t. 6: N—P, red. J. Czachowska, A. Szałgan, Warszawa 1999, s. 56—59.
- [Brzeska-Smerek T.] T.B.S., *Nienacki Zbigniew*, w: *Słownik literatury dziecięcej i młodzieżowej*, red. B. Tylicka, G. Leszczyński, Wrocław—Warszawa—Kraków 2002, s. 270.
- Czapliński P., *Młodzieżowy kryminał patriotyczny*, „Res Publica” 1989, nr 9, s. 112—116.
- Drózd R., *Pan Samochodzik na czytelnik!*, dostępne w Internecie: <https://swiatczytnikow.pl/pan-samochodzik-na-czytniki> (dostęp: 17.06.2021).

⁵⁴ <https://litres.pl> (dostęp: 17.06.2021).

⁵⁵ <https://audioteka.com/pl> (dostęp: 17.06.2021).

⁵⁶ <https://www.taniaksiążka.pl> (dostęp: 17.06.2021). Zob. też R. Drózd, *Pan Samochodzik na czytelnik!*, dostępne w Internecie: <https://swiatczytnikow.pl/pan-samochodzik-na-czytniki> (dostęp: 17.06.2021).

⁵⁷ G. Skotnicka, „*Kryminał*” i *dydaktyka*..., s. 36—37.

⁵⁸ Zob. np. P. Czapliński, *Młodzieżowy kryminał patriotyczny*, „Res Publica” 1989, nr 9, s. 112—116; M. Sendeci, *Pan Samochodzik i otchłań, czyli jak się nie przejechać z Panem Tomaszem*, „Książki. Magazyn do czytania” 2014, nr 4, s. 62—63.

- Frycie S., *Nienacki Zbigniew właśc. Z. Nowicki*, w: S. Frycie, M. Ziółkowska-Sobecka, *Leksykon literatury dla dzieci i młodzieży*, Piotrków Trybunalski 1999, s. 282—283.
- Kraudová-Zur I., *Czechy. Gospoda pełna humoru. Przewodnik turystyczny*, Kraków 2003.
- Kruk E., *Tak samo, lecz ciekawiej*, „Gazeta Olsztyńska” 1975, nr 184, s. 4.
- Loth R., *Nienacki Zbigniew (ur. 1929)*, w: *Słownik współczesnych pisarzy polskich*, seria 2, t. 2: l—t, red. J. Czachowska, Warszawa—Łódź 1978, s. 167—170.
- Łarin S., *Syberia odkryta na nowo*, „Literatura Radziecka” 1962, nr 5, s. 185—188.
- Łopuszański P., *Pan Samochodzik i jego autor. O książkach Zbigniewa Nienackiego dla młodzieży*, Warszawa 2009.
- Maniewski M., *Golem z żarówką w głowie*, „Film” 1989, nr 6, s. 9.
- Nienacki Z., *Na tropie tajemniczego Albazina (cz. 1)*, „Odgłosy” 1958, nr 40, s. 1, 8.
- Nienacki Z., *Na tropie tajemniczego Albazina (cz. 2)*, „Odgłosy” 1958, nr 41, s. 3.
- Nienacki Z., *Na tropie tajemniczego Albazina (cz. 3)*, „Odgłosy” 1958, nr 42, s. 8.
- Nienacki Z., *Na tropie tajemniczego Albazina (cz. 4)*, „Odgłosy” 1958, nr 43, s. 8—9.
- Nienacki Z., *Pan Samochodzik i tajemnica tajemnic*, Olsztyn 1983.
- Nienacki Z., *Pan Samochodzik i człowiek z UFO*, Olsztyn—Białystok 1987.
- Nienacki Z., *Pozwolenie na przywóz lwa*, Łódź 1990.
- Nienacki Z., *Pierwsza przygoda Pana Samochodzika*, Olsztyn 1995.
- Nienacki Z., *Pan Samochodzik i Fantomas*, Łódź 2018.
- Nowacka E., *Metampsychoza na drugiej półkuli*, „Nowe Książki” 1985, nr 9, s. 65—66.
- Nowak E., *Lawenda w chodakach*, Warszawa 2005.
- O realizacji filmu Kazimierza Tarnasa Pan Samochodzik i praskie tajemnice*, „Film” 1988, nr 12, s. 18—19.
- Pan Samochodzik i praskie tajemnice*, oprac. W. Piątek, „Filmowy Serwis Prasowy” 1988, nr 16—17, s. 8—12.
- Panas H., *Fantomas i redivivus*, „Gazeta Olsztyńska” 1982, nr 119, s. 6.
- Pieńkowski G., *Pan Samochodzik i praskie tajemnice*, w: *Leksykon polskich filmów fabularnych*, red. J. Słodowski, Warszawa 1997, s. 494—495.
- Sendecki M., *Pan Samochodzik i otchłań, czyli jak się nie przejechać z Panem Tomaszem*, „Książki. Magazyn do czytania” 2014, nr 4, s. 62—63.
- Skotnicka G., *„Kryminał” i dydaktyka*, „Nowe Książki” 1973, nr 11, s. 36—37.
- Skrobiszewska H., *Sybir Polaków — inaczej*, „Odgłosy” 1967, nr 37, s. 7, 11.
- Szylak M., *Zbigniew Nienacki. Życie i twórczość*, Olsztyn 2009.
- Szyma T., *Współczesna przygoda*, „Nowe Książki” 1975, nr 14, s. 5—6.
- Tajemnicze polskie państwo*, rozmawiał [M. Jagorzewski] M.J., „Dziennik Łódzki” 1958, nr 285, s. 6.
- Tylicka B., *Bohaterowie naszych książek. Przewodnik po literaturze dla dzieci i młodzieży*, Łódź 1999, s. 160—162.
- Wilmański J., *Sensacja w dobrym stylu*, „Express Ilustrowany” 1961, nr 182, s. 3.
- [Wilmański J.] J. Wil., *Pan Samochodzik*, „Odgłosy” 1973, nr 16, s. 5.

Strony internetowe

- Audioteka: <https://audioteka.com/pl> (dostęp: 17.06.2021).
- Biblionetka. Opiniotwórcza strona książki: <https://biblionetka.pl> (dostęp: 17.06.2021).
- Film Polski: <https://filmpolski.pl/fp/index.php?film=125306> (informacje nt. filmu Huberta Drappelli *Samochodzik i templariusze*); <https://filmpolski.pl/fp/index.php?film=122762> (informacje nt. filmu Kazimierza Tarnasa *Pan Samochodzik i praskie tajemnice*) (dostęp: 14.06.2021).
- Filmweb: <https://www.filmweb.pl/film/Pan+Samochodzik+i+praskie+tajemnice-1988-8510/discussion> (dostęp: 14.06.2021).
- Forum Miłośników Pana Samochodzika: <https://pansamochodzik.net.pl/> (dostęp: 16.06.2021).
- Granice. Wszystko o literaturze: <https://granice.pl> (dostęp: 17.06.2021).
- LitRes: <https://litres.pl> (dostęp: 17.06.2021).
- Lubimy Czytać: <https://lubimyczytac.pl> (dostęp: 17.06.2021).
- Na Kanapie: <https://nakanapie.pl> (dostęp: 17.06.2021).
- Strona internetowa poświęcona twórczości Zbigniewa Nienackiego: <https://www.nienacki.art.pl> (dostęp: 30.01.2020).
- Tania Książka: <https://www.taniaksiążka.pl> (dostęp: 17.06.2021).
- W Bibliotece: <https://w.bibliotece.pl> (dostęp: 17.06.2021).

Adrian Uljasz

Historical and tourist education on foreign cultures in Zbigniew Nienacki's novels from the *Pan Samochodzik* series Printed books, film, new media

Summary

The subject of the article are Zbigniew Nienacki's novels from the *Pan Samochodzik* series, concerning the protagonist's foreign adventures: *Pan Samochodzik i tajemnica tajemnic* [*Pan Samochodzik and the Secret of Secrets*], *Pan Samochodzik i Fantomas* [*Pan Samochodzik and Fantomas*], *Pierwsza przygoda Pana Samochodzika (Pozwolenie na przywóz lwa)* [*Pan Samochodzik's First Adventure (Lion Import Permission)*], *Pan Samochodzik i człowiek z UFO* [*Pan Samochodzik and the Man from the UFO*]. The research question concerns the value of these books from the point of view of historical, tourist and cultural education. The article also deals with the readership and film reception of Nienacki's books and the issue of their digital availability. The author assumes that the educational value of these novels is high. The second thesis argued in the text is the belief that the readers are still interested in the writer's books and that these are available in digital versions.

Key words: Nienacki Zbigniew (1929—1994), YA literature, historical and tourist education, cultural education